Hrinchenko, Borys
Khata

АРОДНЯ БІБЛІОТЕКА“ Ч. 5.

Б. ГРІНЧЕНКО

ХАТА

(ОПОВІДАННЯ)

Накладом „Вістника Життя“.

ФРАЙШТАДТ, 1918.
рукарні „Союза визволення України“
у фрайштадтському таборі.

I. Л.

ХАТА.

I.

— Чи ти оглух, чи який тебе біс знає?! Кажуть тобі—суддів клич!

— Тадже кликав... що ж їм зробиш, коли не йдуть? Могорич запивають!

— Могорич, кажеш? Який могорич? З кого? — Те кажучи, пан волосний писар аж підскочив.

Поки старий, приглухуватий дід Опанас, волосний сторож, збереть ся відмовити сьому панові писареві, дозвольте мені сказати про нього трошки. Пан писар був на зріст високий, навіть занадто високий, тим жінка його мусїла що разу набирати сїрого черкасину йому на чинарку аж на аршин більше, нїж набірано усїм иньшим людям, і се завсїди чинило їй превеликий жаль. На широких плечах у пана писаря була довжелезна шия, а на нїй чималенька голова. Найвиднїщий на сїй голові був ніс: він стремів мало не на все обличчя. Ніс був вельми червоний, навіть подекуди синїй,—мабуть се з превеликої прихильности

писаревої до тих могоричів, що про них він так палко зараз питавсь у сторожа. Усим иньшим його обличчя було зовсім звичайне, таке, як і в усяких людий, і „особливих приміт“ не було ніяких, хиба що перо стирчало зза писаревого вуха. Звали писаря Хома Григорович, і був він вельми розумний і знаючий писар і се він доводив, що для „мужикам“, беручи з них „гривеники“, копшишки, мішечки зерна і всього иньшого, що мусіло давати ся йому за його писарські премудроці, назвище від рокової плати.

— Могорич? З кого могорич? За що могорич?—знову гримнув пан писар на сторожа.

— Та хиба ж я знаю за що? Там і Василь Трохимович з ними.

— Василь Трохимович? Ти кажаш, Василь Трохимович? Ах же вони такі сякі! Бач, я йому все зробив, чисто все зробив, і приговор написав, а він суддів покликав, а мене й забув! Ні, стривай! Я піду...

І розгніваний пан писар ухопив шапку і хотів був уже бігти, коли се його зупинив чоловік невеличкий, товстенький, виголений, з підстриженими вусами, з масними, але проноэуватими очима, у сукняній чистенькій чинарці. Се був Семен Олексїєвич Цупченко, сільський крамар і шинкар. Він ухопив писаря за рукав і промовив:

— Хомо Григоровичу! Та хай йому, тому могоричеві! Та я вам, аби тільки справу ви-

грати, я вам утроє більше могоричу поставлю! А суддів ще рано кликати, бо я ще не все вам про діло розказав.

— Та ні, та як же се? Мене не покликати!—лютував писар, пориваючись іти.

— Ні вже, Хомо Григоровичу, ви вже не йдіть, дослухайте мого діла,—прохав Цупченко, не випускаючи писаревого рукава.

— Ні вже, Семене Олексієвичу,—ви мене пустіть! А то як же се: без мене могорич!— не вгавав писар.

— Та, Хомо Григоровичу! Та ви послухайте: зараз після суду я вас до себе, а в мене, знаєте,—очищена і наливочка, і все таке!..— спокушав Семен Олексієвич.

Од згадки про „наливку, очищену і все таке“ трохи помякшало серце в Хоми Григоровича, і він сів, але не міг одразу заспокоїти ся.

— Та се спасибі вам за вашу ласку,— казав він,—спасибі! Тільки ж і Василь Трохимович!.. і судді!.. Ну, добре!.. Я змовчу, тільки я їм колись се згадаю!

— Так ось, доложу вам,—знову почав перепинену розмову Цупченко,— я й позичив гроші, трицять і пять рублів, Шоломієві, а він мені розписку видав, що „по первому востребованію“, а коли ні, то його хата—моя буде. Тепер же він умер, дітий нема, удова сама зостала ся. То чи можна мені з удови гроші випраьити?

— Чому не можна? Аби розписка. Є у вас,—питав ся писар.

Цупченко розстебнув чинарку, витяг і дав писареві заялозену й помяту четвертку паперу. Писар уткнув у неї носа і забубонів: „18.. даю сію росписку.. по первому востребованію обязиваюсь уплатіть... В случае неуплати прінадлежащее мне імущество.. остайотся в пользу его, Цупченка..“

— Гм... Гм.. Се ще як Лойко писарем був, то сю розписку писано?—спитав писар, прочитавши.

— Еге ж.

— Гм.. Гм... Тут, бачите, не указано—хату, а „прінадлежащее мне імущество“—ось що.

— Та хиба ж хата не імущество?

— Звісно,—імущество. Тільки тут, бачите, „прінадлежащее мне“. А всьому селові звісно, що Шоломій у прийми до Новаків пристав, то хата не його, а жінчина виходить.

— Та воно... адже вона йому жінка була, то хиба не одвіча вона за нього?

— Ні. Тай хиба ви не знаете наших? Зараз закричать: приймак, приймак,—не його хата!

— Гм... Знаете що, Хомо Григоровичу? Моя вже дяка буде...

— Так, дяка.. Що там дяка!... Тут, бечите, діло таке... уголовнее, коли що... Тай хиба я не знаю? Трицять пять рублів! Горілочки матіночки все набор, а тоді й трицять пять рублів...

— Тошно, було й так... А все ж і своїх гроший хоч трохи дав! Ну, та що там казати,— синенька вже вам, а вже про могорич, то що й казати: чого схочете—все буде!

— Синенька... гм... То се вам хата за тридцять і пять рублів буде (а хата така, що двісті рублів стоїть), а мені...

— А проценти ж, Хомо Григоровичу, а проценти? Ну, та вже хай дві троячки! так?— І Цупченко витяг з кишені калитку.

— Гм... Звісно—проценти... Тільки ж і діло таке, що...

— Та ось і дві троячки...—промовив Цупченко, кладучи на стіл шість рублів.

— Так...—одмовив писар, якось надзвичайно швидко присуваючи до себе гроші та ховаючи їх у кишеню. — Тільки ж подумайте, Семене Олексієвичу, як же його у приговорі написати незаконне рішеніє...

— Та хиба не можна написати так, щоб воно по закону було? А в мене ячмінь сього року не поганий—я б мішечок...

— Гм... Воно як два, так і краще б... Та ще в мене кабан... рахував писар.

— Та буде й кабанові, і два мішечки буде!

— Судді йдуть!—гукнув дід Опанас, вернувши ся. І Шоломійку ведуть.

* * *

Троє суддів вже сиділо на лаві, а біля них за столом, з паперами і навіть зі „Сводом за-

конов", і сам писар, як уведено у волость Шоломійку. То була ще не стара, років може трицять пять жінка, але вже зістарена горем, недостатками та працею. Обличчя змучене, немов злякане, руки тремтять. Вона тихо і несміливо ввійшла в хату, перехрестила ся на образи, вклонилась і промовила, зупинивши ся біля порогу:

— Здорові були, з вівторком!

— Здорова, бабо, здорова!—гукнув один, уже трохи підпилий суддя.—Тут діло до тебе є!

— Що ж там?

— А ось, позов на тебе є. Позивають тебе.

— Хто ж мене позиває?—тихо спитала ся жінка.

— А ось,—промовив писар,—Семен Олексієвич!

Семен Олексієвич устав із лави.

— Так... Ну, Семене Олексієвичу, розкажіть нам, до чого ваше діло,—попрохав його один суддя.

Семен Олексієвич кахикнув, випростав ся трохи й почав:

— Та ось, діло таке, що не слід би й турбувати вас, господа судді, та що ж, як люди не правдою, а кривдою живуть. Як ще живий був чоловік отсії жінки, Микола Шоломій, то позичив він у мене гроший трицять і пять рублів. І розписка ось є... А тепер діло таке виходить, що й сам не віддав—так і вмер— і ось жінка його не віддає.

— Ось розписка,—промовив писар, даючи судям папір,—розписка справедлива і законна.

Судія взяв розписку, покрутив її в руках і положив знову на стіл.

— Як же, тітко? Позичав ти—чи хоч твій чоловік—у Семена Олексієвича гроші?—спитав один судія.

— І помилуйте, і помилуйте, люди добрі!—почала Шоломійка, вклоняючи ся судям.—Не знаю я, чи позичав він гроші, чи ні, бо я того не бачила... А ви самі знаєте, яке моє життя було: тільки й знала, що з шинку виглядала. І в нього ж, у Семена Олексієвича, той й шинок був, то може він там винний і позичав та й пропив десять рублів.

— А розписка?—запитає судя.

— То що, що розписка? Я її не писала і не знаю, й не бачила.

— Як не знаєш? Адже твій чоловік її дав, а ти не знаєш?—гримнув писар.

— Не знаю, Хомо Григоровичу, не знаю!—знов уклоняєть ся жінка.

Судії й собі не знали, що казати. Цупчейко знову кахикнув і промовив:

— Господа судії! Дозвольте сказати! Ось вона, жінка ся, каже, що не знає, що може чоловік пропив ті гроші. Господа судії! Адже вона мужняя жона, то якже ж вона не знає й не одвічає за свого чоловіка, мужа свого?

І знову каже—пропив. Ну, то хиба що, що пропив?

— Та бачите, як пеш набор, то воно потім усе якось удвоє доводить ся платити...— почав був один суддя, чухаючись у потилиці; але ж Цупченко не взяв того до уваги й казав далі:

— Ну, то що хиба, що пропив? Се до мене всякий пяниця зайде, гроші візьме, пропє тай нема на нього суду? Я не якнебудь, у мене розписка є. Ось дозвольте, господа судді, розписку прочитати.

— Читайте, Хомо Григоровичу!—промовили судді.

Писар витяг з кишені хустку, голосно висякавсь, потім вимахнув ся й почав читати. Усі слухали мовчки і видно було, що опріч писаря та Цупченка, ніхто нічого не розуміє.

— Бачиш? -промовив до Шоломійки писар, дочитавши розписку,—ось сказано: усім імуществом одвічаю. Розумієш? Тридцять і пять рублів мусиш заплатити, або імущество яке є—опріч хату—віддати.

— Хату?—промовила з острахом жінка.— Таже ж се моя хата, не чоловікова. Аже ж він у прийми пристав, і се ж мого батька з діда й прадіда хата була,—то й тепер моя, а не його. І отсе я своє добро віддавати му за те, що він пиячив?

— Еч! яка велеречива та премудра!— промовив писар, перекривлюючи жінку.—Ска-

зано тобі: жінка ти йому, то й одвічаеш за нього.

— Та воно справді, обізвавсь один суддя,— воно справді всякому звісно, що хата з діда й прадіда Новаків була, а не Шоломіїв. То се щось не виходить...

— Як не виходить? Що не виходить?— визвірив ся писар.— Новаків хата!.. Новаків хата!.. Ну, то що з того для діла виходить, що Новаків хата?

— Та бачите, щось воно не теє...—почав був суддя.

— Не теє? що не теє? розпалював ся писар, підскакуючи на своїму стільці.—Що не теє?

— Та бачите ж: Шоломій позичив — з Шоломія було й правити, а чого ж тепер на бідну жінку нападати ся?—боронив Шоломійку суддя.

— Імено так, як отсе ви кажете: хиба я знала, хиба я відала, де і як він позичав? А хата моя, з батька, з діда й прадіда моя.

— Ти вже мовчи, коли тебе не питають!— гримнув на неї писар.—Якове Івановичу! Петре Васильовичу! Григорію Семеновичу!—вдав ся він до суддів—ось слухайте, що я казати му. Вона каже: Новаків хата. Добре! Адже вона стала заміж за Шоломія, Шоломієвою жінкою стала?

— Так.

— А в законі ізображено,—ось у законі,— казав писар, стукаючи рукою по „Своду“,—

ізображено, що жона єсть, то-єсть сказати, рабиня мужа,—і що усе, що її було, те його стало, єдина бо плоть і дух єдиний, а потому і добро все єдине, для обох єдине повинно бути. І понеже муж єсть хазяїн і голова дому і єдиний властитель, то тепер уже виходить, що коли ся жінка за Шоломія пішла заміж, то не її вже хата, а Шоломієва, чоловікова стала...

— Та чоловіка ж мого нема...—почала була жінка, але писар грізно на неї глянув і казав далі:

— Хата чоловікова стала. І як чоловік умер, то жінка, стало буть, тільки володіє чоловіковим добром і його ради всі, які є, довги й позички й претензії всякі—з сього добра повинні зискувати ся й правити ся. От який закон!—додав писар, втираючи хусткою спітнілого від довгої промови лоба.

Судді мовчали. Бачучи те Цупченко, промовив:

— Розсудіть уже, будьте ласкаві, господа судді, мене з нею: нехай або гроші верне, або імуществом одліча. Розсудіть по правді,—моя вже дяка й могорич буде...

— Та се звісно... промовив один суддя.— А тільки ягось я не второпаю, як отсе так, що хата її була, а се відразу не її зробила ся?

— Як не второпаєте? Як не второпаєте?—підскочив писар.— Я ж вам кажу: понеже і в писанії, і в законі стоїть: муж і жона єдина

плоть єсть і жона свойому мужеві [illegible] йому корити ся повинна, а муж [illegible] й властитель усьому дому, то тепер [illegible] уже не її хата, а Шоломієва, [illegible] стала, й жінка, володіючи чоловіковим добром, мусить його довги сплачувати.

— Розсудіть, господа судді,— [illegible] Цупченко,—моя вже дяка буде...

— І помилуйте, й помістіте, люди добрі! Нічим я тут не винна,—промовила жінка.

— Та гляйть лиш, Хома Григорович, чи так?—спитався один суддя у писаря.

— Так, так! Імено так і закон изображає, і писаніє глаголеть, [illegible]

Судді ще помовчали.

— Що ж ти? Згоджуєш ся заплатити?— запитав ся наремні один з них у Шоломійки.

— Не можу я, ні з чого мені платити,— відмовила вона.

— Так ось же чуєш— хату, кажуть, той у тебе відберуть, бо в розписці, бач, як там казано... всім, каже, мучеством, чи що, одвічаю...

— „В случає неуплати, прінадлежащеє мнє імущество остаєтся в пользу его, Цупченка",— вичитав з розписки писар.

— Чуєш, тітко, що написано?—спитав ся один суддя.

— Та хіба ж я знаю, що там написано, що воно й до чого? Ми люди темні. А хата наша, Новакова, споконвіку.

— Якове Івановичу! Петре Васильовичу! Григоріє Семеновичу!—загомонів писар.—Ну що тут з якоюнебудь бабою дурною баякати? Тут чоловік статечний, Семен Олексієвич, ось каже—не те, що баба ся,— зай розписка є.

— Та треба ж і її розпитати... одказав Григорій Семенович по писаревому, а по простому—дядько Грицько.

— Та що тут розпитувати!—сварив ся писар.—Що тут розпитувати? Адже є вам розписка,—ну й треба писати приговор.

— Підождіть, Хомо Григоровичу! А що, як ми не по правді зробимо? а що, як, може, треба такого приговора написати, щоб сих гроший вона Семенові Олексієвичові не віддавала?—не покидав свого дядько Грицько.

— Як не віддавала? Як отсе такий приговор?—розсинав ся писар.—Та ви знаєте, що се ви кажете? Та ви знаєте, що з сього буде? Коли ви такого приговора постановите, щоб гроший не віддавати, то раз те, що „присутствіє" його одмінить—отсе раз! (писар загнув палець); а друге те, що тоді Семен Олексієвич може на суддів пожалїти ся за лицепріятство, сиріч — неправедне, задля своєї вигоди, рішення... А ви знаєте, що за таке лицепріятство по закону слїдує, знаєте?

— Та де ж нам знати? Ми люди невчені законів не знаємо...

— То ж то, що не знаєте! За се вас самих під суд, у рештанські роти віддадуть — ось як! Та я й писати такого дурного приговору не хочу! А то ще й сам за написаніє одвічати му.—І писар устав і пішов геть, а за ним Цупченко.

— Що його тут робити?—чухаючи потилицю, питав ся Яків Іванович.

— Та чуєте ж, каже, що коли такий приговор, щоб не платити, так і писати не хоче, бо й за писання, бач, кара,—відмовив Петро Васильович.

— Це рахуба!.. І жінки шкода... Та може б ти, Параско, заплатила грішми; а то ж чуєш, кату віддадуть,—казав Яків Іванович Шоломійці.

— Боже мій! Та з чого ж я буду [illegible] й де я тих грошей візьму? У мене [illegible] сноді нічого!—жаліла ся жінка.

— І хто його знає, що й казати? [illegible] ся знов Яків Іванович.

— А на мою думку, так усе [illegible] правді! Усе се Хома крутить. Хата [illegible] місва й плати з неї нема ніякої, [illegible] вив ладько Грицько.

— І як там не по правді! Каже [illegible] сар—не можна ніяк більше, ну й тре[illegible] писати, щоб Цупченкові кату,—озвав ся [illegible] Васильович.

— А правду ж де ти сховав?—спитав ся дядько Грицько.

— І жінки ж жалко... Так чуєш же—й кара, каже, за лицемірство, чи як він там говорить, велика. У рештанські роти, чуєш...— лякав ся Яків Іванович.

— Ну, а вже що писар сей, то не збреше; вже коли скаже, що не одмінять приговору, то й зроду не одмінять—от скільки вже разів так було. Ну, а вже як сказав, що зломлють присуд у „присутствії“, то вже того й сподівай ся, так і буде. Хиба то давно було, як Ониська Шкураленка за такий приговор „присутствіє“ з суддів скинуло та ще й самого за наглим під суд не віддало? Ов як!— казав Петро Васильович.

— А тепер, бач, каже, що не те що відмінять, а за лицедірство ще й рештанські роти, чуєш, будуть!—обізвав ся Яків Іванович.— І жінки шкода, й хто його знає, що й робити?—міркував він.

— Та вже мабуть треба так, як писар казав, писати,—радив знову Петро Васильович.

— Ні, не так.. ні..—казав дядько Грицько.— Не по правді буде!

Шоложійка, що ввесь той час стояла мовчки, упала тепер суддям у ноги.

— Ой помилуйте ж і пожалуйте ж! Куди ж я подіну ся, як із хати мене виженуть? Чи мені під тином, як собаці голодній, здихати? Моє ж добро, батьківщина моя!—ридала бідолашна жінка.

— Отсе так!..—насупили ся судді.—Ну вже й здирця сей Цупченко—хату послідню відніма. Ну вже й чоловік!

Тільки Петро Васильович мовчав.

— Та чи не можна б якнебудь її визволити?

— Чуєш же—лицемірство...

— Якове Івановичу! Петре Васильовичу! Григорію Семеновичу!—гукнув писар з другої хати.

— А що?—спитали ся судді.

— Та ось ідіть сюди, щось казати маю.

Судді пішли.

* *
*

Потому трохи і судді, і писар, і Цупченко сиділи в шинку, в кімнаті за столом. Тільки Параска Шоломієва зосталась у волості дожидати суддів. Цупченко, з пляшкою в руках, частував по ряду кожного, припрохуючи й приказуючи. На столі була закуска---чехоня й хліб. Усі пили й їли. Спорожнили одну півкварту, приніс Цупченко другу. Після другої судді були вже зовсім пяні. Тоді Цупченко почав розмову про діло.

--- Так як же, господа судді,---загомонів він.---Як буде діло?

Судді не зараз одмовили. Перший озвав ся дядько Грицько:

— А що ж, Семене Олексієвичу, діло таке: помиріть ся ви з нею, поладнайте. Не по правді бо й ваше діло.

Дядько Грицько підпивши став сміливіщий.

— Як же ж, господа судді, не по правді?--бідкав ся Цупченко.--За віщо ж мої гроші пропадати муть?

— Що там казати: не по правді!---гукнув Петро Васильович.---Як там не по правді? Адже розписка є!.. А чоловік нам могорич поставив!..

— Що могорич? Могорич---дурниця! Я могорич так: чому не випити з чоловіком, коли трапляєть ся? Коли звик пити---пий! Я сам не пив спершу, а тепер уже ось четвертий рік суддею---навчив ся пити. І пю... Могорич що!..---казав зовсім уже спянілий дядько Грицько.

— Ну, а що ж---дурно могорич пити меш?---сїкав ся Петро Васильович.

--- Не те!.. А я не хочу, щоб не по правдї.

--- Та що там багато балакати,---викушайте ще чарочку на добре здоровя!---припрохував Цупченко, частуючи дядька Грицька горілкою.

--- Чарку? я чарку випю... А тільки не по правдї...

--- Семене Олексієвичу,---стиха сїпнув трохи згодом писар Цупченка,---годї вже частувати, а то вони й до волости не дійдуть,---тепер вони саме на порі...

І справдї дядько Грицько та Яків Іванович були на порі,---вони вже навдаку чи розуміли, де вони й що роблять. Тільки Петро Васильович ще не вгавав і розпинав ся за Цупченка.

--- Ну, треба у волость---діло кінчати!--- встав писар.

Але він мусїв сказати се ще двічі, поки судді зрозуміли його. Так-сяк вибрали ся з шинку, прийшли у волость. Там писар вислав на який час Шоломійку геть, а сам скоренько надряпав „присуд“,---звісно такий, якого треба було Цупченкові.

--- Ну, Петре Васильовичу, Якове Івановичу, Григоріє Семеновичу, печатї треба прикладати, давайте!

--- Я зараз!---гукнув Петро Васильович.

Яків Іванович мовчки витяг з кишенї печать.

Витяг печать і дядько Грицько, силкуючись вимовити:

--- І я дам, тільки не по правдї... Ви так робіть, щоб по правдї було...

--- Та по правдї, по правдї зробимо,---казав писар, беручи печатї, напалюючи їх на свічцї й притискаючи до присуду.

Як ізроблено все, покликано Шоломійку й прочитано їй присуд. Бідна жінка тільки плакала, слухаючи його, й нічого не могла вже казати. А суддї вже не розуміли нї того, що писар читав, нї сліз її...

II.

Параска Шоломієва живе тепер сама— одинока. Дїтий Бог не дав викохати: один хлопчик був, тай той умер, як поминув йому

девятий рік. Чоловік теж недавнечко вмер, навіть роду ніякого близького не зостало ся— усї повмирали. Сумне й одиноке життя...

А колись же не так воно жило ся.

Сїмя її заможня була: колись старий батько по чотирі паровиці у Крим по сіль водив, хазяйство чимале було, хата гарна, велика. У батька тільки двоє дїтий було: вона, Параска, та син, од неї аж на пять років старший. Любили їх обоє старі дуже й нічого їм не жаліли. Братові було вже вісімнацять років, як він умер, з Криму йдучи. І з того часу батько покинув чумацтво — не міг більше й згадувати про него — раз тільки сказав:

— Заїло воно в мене сина.

Та більше вже й не поминав.

Зостала ся Параска у сїмї єдиначкою. І тепер уся любов батькова та материна на неї повернула ся—жила як у раї дівчина: тільки того не мала, чого бажати на думку не спадало. Мати тільки й жила нею, а батько хоч і журив ся, що синів нема і нікому буде батькового добра доглянути, а все ж тільки й утїхи було в нього, що вона. Ще тільки косу почала заплітати, а вже мати підійде було до неї й дивить ся довго, замислена, тай скаже потім:

— Ой доню моя люба! красно ти цвітеш, та доведеть ся нам розлучити ся, може пробийголові якому віддати тебе!

А батько, як що найдуть ся на той час у хаті, то так, ніби нехотя, промовить:

— Згадала про те, що колись там ще буде! Що то [illegible]!

А в самого в очах сльоза замружіє...

А потім і замуж Параска пішла.

Сусіда в них був, удовин син, двір із двором жили. Не у своїй жили хаті, у чужій, бо ахтові було й самої не мали. Парубок гарний, чепурний, та лихо хазяйства в нього зовсім не було: батько бідний був, то нічого синові не покинув. То Микола (так звали його) все більше по найму у місті жив і заробляв потроху — тим і себе й матір, поки жива була, на світі держав. Ну, а то трапилось одного разу так, що не було де найняти ся і жив він дома. Двір з двором, садок з садом жила з ним Параска, часто доводилось ся стрівати ся, то й спізнали ся вони. І любила ж його Параска дуже, за личко продовгасте, за чорні брови та за речі ласкаві. Одно тільки лякало її — пив иноді Микола. Стала вона йому казати:

— Миколо, покинь пити — не буде з того добра.

— Що ж мені — за свої гроші тай не випити? На чорта ж і заробляти!

А трохи згодом роздумав ся, каже:

— Правду ти, Параско, мені раяла: не буду пити, а то й батько твій не віддасть тебе за мене.

І справді, поки був у селї, то не пив. А як бував у містї, то там не розминав ся з чаркою, та про те нїхто не знав---нї Параска, нї батько її.

Рік вони кохали ся. Микола на той час і в містї не жив, а в свого ж таки селянина найняв ся, Поминув рік, каже він Парасцї.

--- Доки будемо так по садках ховати ся? Треба менї хазяїном бути. Пришлю я старостів до тебе.

І прислав незабаром.

Вагали ся Парасчині батько й мати, тай не трохи. Вагали ся тим, що не хотїлось їм, статечним господарям, свою єдиначку-дитину за безхазяйка давати; вагали ся й тим, що ранїще трохи негарна слава про Миколу була, хоч тепер він і був доладним парубком. Та як розпитала ся мати в дочки і як призвала ся вона їй, що любить Миколу---не схотїли старі на перешкодї рідній дитинї стати,---подавала Параска рушники старостам.

Тільки все бояв ся батько.

--- Гляди,---каже було Миколї,---віддаю я тобі Параску---не понехтуй моєї дитини. І худоба вся, яку я надбав,---ваша ж вона буде, як умру,---можна хазяїном бути, гляди!

А Микола на те:

--- Бог з вами, тату! Та я не знаю, як за вас Господа молити!

Прийняли зятя до себе в прийми. І поки батько й мати жіві були, то гарно було Па-

расції жити. Хоч і здавало ся їй иноді, що Микола немов щось не такий до неї зробив ся, що меньше до неї душею прихиляєть ся, та мовчала.

--- То мені тільки здаєть ся так,---думала.

А нічого собі хазяїн Мокола вдав ся, а найбільше до батька вміє підлестити ся. Так він коло нього впадає, так йому догожає, що вже далі й нікуди...

Умер батько, умерла мати, стали сами жити на батьковому добрі. І відколи почали сами жити, почала Параска горя зазнавати--- спершу потроху, а далі й повну випила того лиха...

Як умер батько, зараз почав Микола пити, покинув коло хазяйства впадати. Казала йому про се Параска---спершу він мовчав усе, неначе сором було йому. Та так недовго було Одного разу все вирнуло на поверх. Прийшов він пяний. Параска щось і скажи йому про се. Як визвірить ся він:

--- Хиба я не хазяїн у свойому добрі? Все моє, усьому я один хазяїн---схочу пропити, то й пропю. Досить я гнув ся та плазував перед твоїм батьком---тепер моя воля! На чорта ж я брав тебе!

Зрозуміла тепер усе бідолашна жінка, та пізно тільки...

І пішло піяцтво, ледарство,---батьківщина як за водою йшла. Часом неначе б то й схаменеть ся Микола, мов би коло хазяйства за-

ходить ся---звісно, сором мужикові, та ще й заможньому, купований хліб їсти, а своє поле не оране кидати,---ну й посіє він так аби на харч, а там знову... І тоді ні сльози Парасчині, ні благання її, ні докори---не пособляло нічого. Спершу тільки лайку від нього чула, а потім і бити почав. І почало ся се з того саме часу, як з удовою салдаткою він спізнав ся. Тоді вже всього натерпілась Параска, всього зазнала.

І тягли ся так дні за днями, тижні за тижнями. Проминав так один рік і другий, і третій. Од хазяйства зостала ся сама хата, а з Параски---викоханої чепурної батькової дочки ---недочасно зістарена лайкою, бійкою, тяжкою працею та недостатками жінка...

* * *

Параска Шоломієва вернула ся з волости до дому, мов не при собі маючись. Лихо, що несподівано впало їй на голову, зламало, придавило бідну жінку, взяло в неї всю силу. Вона тільки й могла розуміти одно, що її виганяють з власної хати, відіймають останній притулок, останнє добро. І ся думка так опанувала її, що вона нічого не могла робити, нікуди не могла піти і все думала, думала про се. Забігала було до неї сусідка Мотря, хотіла розпитати ся, розважити, та нічого не почула від неї, тільки одно:

--- Пропала я!

Але поминуло кілька день--- з волости не приходять, її не займають. Перша щочасня думка про те, що ось-ось її виженуть з хати, відмінила ся на иньчу:

--- А може вони зглянули ся на мої гіркі сльози, на моє вдовство---може не займатимуть мене.

Так думала вона, і надія потроху оживала в її побитому, наболілому серці. Їй хотіло ся впевнити ся в свому, і вона кілька разів заміряла ся піти до Цупченка або до писаря, щоб розпитати ся. Але ж мов якась невидима сила не пускала її, мов віщувало їй щось, що як піде вона, то не добро від них почує.

--- Нехай,---казала вона собі.---Житиму мовчки---може якось обійдеть ся.

І вона не йшла й ні з ким не хотіла говорити про хату, а жила тільки надією, що все буде, як треба.

Минув третій тиждень, минає четвертий. Параска трохи чи не певна вже, що зостанеть ся в своїй хаті.

--- То вони, мабуть, тільки полякали мене, а далї бачуть, що я не хилю ся, то й кинули.

Так вона думає й заспокоюєть ся тією думкою, починає навіть хату лагодити на зіму --- вікна обмазує, щоб не так холодно було, то що.

Бідна! Вона не знає, що її ворог Цупченко тільки жде, щоб присудові волосного суду вийшов законний термін---один місяць!

Але вона незабаром довідала ся про се.

Одного дня вона тільки пообідала й почала вимітати хату, коли чує---у дворі загавкала собака. Параска визирнула у вікно: у двір увійшов писар, а за ним Цупченко й староста. Віник випав їй з рук і вся тремтючи й зблїднувши, стояла вона посеред хати.

Брязнула клямка, увійшли гостї в сїни. Параска чує писарів голос, він каже:

--- Ну, Семене Олексїєвичу, ось ви і в своїй хатї!

Одчиняють ся двері, ось уже в хатї гостї---всї троє: староста „при знакові".

--- Здорові були,---каже староста,---з вівторком!

Але Параска не може відмовити й тільки мовчки дивить ся на гостий та трусить ся.

--- Приймай бабо, гостий у хату, а хоч не гостий, а хазяїна,---гукнув писар і додав потім, повертаючи ся до Цупченка:

--- А непога хатка, Семене Олексїєвичу!---їй-бо!

--- А за свої гроші---не дурно припала,---відмовив той, обглядаючи хату навкруги.

--- Ну, бабо,---знову почав писар,---час-пора тобі, кажу я, хазяїна в його хату пускати. Чуєш?

--- Якого хазаїна?---ледви змогла промовити Параска.

--- Як то---якого? Еге, та чи ти, дурна й досї не знаєш? Адже строк рішенню вийшов---

місяць. Ти у „присутствіє“ не подавала---значить хата тепер уже не твоя, а Семена Олексієвича. Так закон каже.

--- Імено, як закон каже, по закону!---додав звичайненько Цупченко.

Так он воно що! Он чому її сей місяць не займано! А тепер, бач, строк вийшов...

--- Чуєш же, бабо,---загомонів уже Цупченко,---до завтра щоб вибрала ся відсіля зі своїми манатками, бо мені на завтра хату треба. І щоб безпремінно!

--- Еге ж, безпремінно!---додав писар.---А не схочеш сама, то й за ноги виволочем. Чуєш? Ось тобі й староста---і він тобі велить. Старосто! скажіть їй! Чого ж ви мовчите, наче вас тут і нема?

Староста не знав, на яку ступити, бо почував ся зовсім погано, устрявши в таке діло, й ледви міг промовити:

--- Та що ж... І я.. звісно, так...

Йому було ніяково й тяжко глядіти на зблідлу, змертвілу жінку.

--- Ото ж щоб знала, й хата завтра щоб порожня була, та безпремінно!---знову промовив Цупченко.

--- Ну, ходіть уже---тепер їй уже обявлено,---сказав писар, повертаючись до дверий.

--- Ходіть!

Писар і Цупченко ще в хаті понадївали шапки й вийшли, а за ними позаду староста, похнюпивши голову.

Параска хотіла була скрикнути, щось сказати, але в неї не стало сили. Вона мовчки, як підтята, схилила ся на лаву.

* * *

Так он що!

Он чого її досі не вигнано: строк не виходив! А тепер минув уже той строк, і її виганяють як собаку, виганяють з власної хати, з тієї хати, де виріс увесь рід їх, виріс її батько, виросла й вона. Кожна стінечка, кожна брусинка, кожен куточок у сій хаті такий рідний їй був, бо з кожним єднала ся якась згадка про минулі часи. Дивлячи ся вона на піч, згадувала, як сам старий батько її робив, і вона уявляла собі батькове обличчя, його голос, його розмову... А он божник, що вона з матіррю колись прибивала, як батько на ярмарку нові образи купив. Яка рада була тоді вона, ще невеличка дівчинка, сим новим блискучим „богам". З яким побожним острахом дивилась, як батько, загорнувши образи у велику хустку, поніс їх у церкву посвятити, як потім приніс їх і побожно на них помолившись ся, поставив на божник... А он покутне вікно поламане, гніздками збите. Ох, як давно се було! Се тоді як вона ще дівчиною була. Дома нікого не було—вона та подруга Маряна. І завели ся вони ганяти ся одна за одною. І доти ганяли ся, поки Маряна, скочивши на лаву, спіткнулась і падаючи вдарила ся плечем просто в

ряму. Ряма в одному місці поламала ся... Полякались вони.. Параска на себе сказала, й батько нічого, не лаяв, а полагодив мовчки і він і досі міцно держить ся, дебело зроблена ряма. І од сього випадку Парасчина думка перейшла до всіх минулих, давніх часів, і перед нею замигтіли, заблищали мов чудове малювання---давні веселі дитячі літа. Малювання те померхло було, затерло ся в души на який час, але тепер знову немов поновило ся й віджило новим життям, і блищать на ньому фарби, й сліплють вони очі бідолашній одинокій жінці повитій мріями... І радощі, і муки тих святих часів, і сльози, і сміх, і сонце, і хмари---усе вставало перед нею і сповняло змучену душу немов якоюсь новою силою, немов знов її до життя тягло... Тільки ось серед сих блискучих і любих малюванчів починають уставати иньчі, похмурі й смутні, де самі хмари, і нема сонця, де самі сльози, і нема сміху. Що се? Се вони, ті проклятї дні, що їй довело ся прожити після батькової смерти... Вона не хоче про них думати, бо невимовна туга обнїмає її, але не може... Малювання за малюванням, образ за образом знов устають і пливуть... І виразнїще від усїх одно,---те, що нїколи не зникне в неї з памяти.

Параска бачить його пяного, розхрістаного, у драній сорочцї, з скуйовдженим волоссям, з побитим обличчям після бійки в шинку за ту салдатку, з безглуздими й лютими, по звіря-

чому виряченими очима, з стисненими кулаками. Він стоїть проти неї...

— Я тебе вбю, тільки ти мені слово про се скажеш, тільки нагадаєш про неї!..

І він почав бити її кулаками по голові, по обличчю, в груди... Вона впала до долу, а він усе бив її, бив руками й ногами й кричав-ревів: убю!

Здрігнула ся Параска й прочнула ся. Невже смеркаєть ся? Скільки ж вона згаяла часу за своїми думками! Вона встала й тут тільки помітила, що цупкий холод панував у хаті. Вона глянула й побачила, що гості не причинили дверий. Параска пішла зачиняти. Глянула—у дверях дірка, так і дме вітер. Треба заткнути чимсь,—думає Параска. Але нащо ж його затикати?—зараз же встає нььча думка.—Адже тепер ся хата не її,—хиба ж їй не однаково, чи буде тут холодно, чи тепло?

Не її хата!.. Ой проклятий сей Цупченко, проклятий! Він її грабував і тепер грабує. Скільки він видурив ще в Миколи, як той живий був, а тепер і в неї останнє віднімає. Звір лютий!

І невимовна злість, лютість зайняла ся в грудях у Параски. Їй схотіло ся чимнебудь оддячити йому, сьому Цупченкові, що зробив їй стільки горя, схотіло ся помстити ся над ним, хоч що йому зробити—вона все зробить, аби тільки вразити, дошкулити його, проклятого! І вона вся стрепенула ся, але знову зу-

кинила ся, не знаючи, що їй зробити. Та потім згадала:

— А, ти хочеш сю хату взяти, хочеш у мене її відняти? Так не віднімеш же ти її, ні, не віднімеш: я тобі спалю її, порубаю!

І вона вхопила сокиру зпід лави й сама не тямлючи, що й як вона робить, почала рубати й ламати все, що трапляло ся під руку: й піч, і лаву, й стіну, не зважаючи ні на що, опанована однією думкою: помстити ся над ним, над проклятим!

— Нехай знає, нехай знає, що я йому не попущу сього! не моя хата, так і не його ж! А я не попущу своєї батьківщини!..

І вона знову рубала й рубала. Але де далї, то малосилі руки все дужче втомляли ся, вона ледви махала сокирою, бючи вже обухом, а не ґострієм, і не помічаючи того; далї вся її істота, стомлена й змучена тяжкими турботами, не видержала, й Параска нарештї відразу впала до долу, як мертва, без слова, без стогнання. І вона лежала серед порубаних лав, печі, столу, серед недорубків і клаптїв з одежі, лежала в тій самій хатї, якої їй так нехотїло ся віддавати. Лежала нерухомо, не почуваючи й не розуміючи нічого. А на дворі вже лягала ніч, загортаючи все в чорне запинало, й бурхливий, холодний осїннїй вітер завив і заскіглив, немов одправляючи темний похорон над сим розбитим, роздавленим життям.

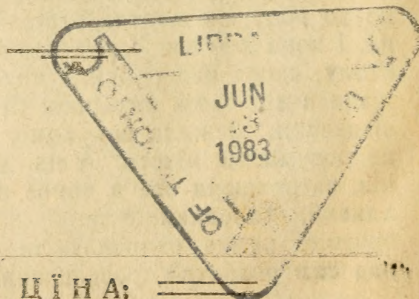
* * *

Другого дня Параска вибрала ся зі своєї хати. Її прийняла до себе одна вбога сімя.

Минуло кілька років.

Там, де жили цілі поколїння чесних хлїборобів, тепер стоїть гучний галас, чути пяні вигуки, лайку---се тепер там Цупченків шинок.

А на сільському кладовищі є одна могилка з невеличким хрестом. Вона притулила ся одиноко в куточку. В осени гуляє по нїй вітер, мочить її дощ, зїмою заміта завірюха---скоро зрівняєть ся могилка з землею. І тодї ніхто не буде знати, де знайшло собі відпочинок бідне перемучене серце. Тай тепер уже мало хто знає, й старчиха Параска й на кладовищі така ж одинока, як була й у життю.

ЦІНА:

в Австрії 60 сотиків, на Українї 60 шагів.

